

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.138>

УДК 331.556.2(477):330.342.21]:316.3-043.86

JEL: N 33, J 61, F 22

Дідківська Л.В., кандидат економічних наук,
науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8384-9293>
e-mail: lesya_home@ukr.net

МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ НА ДОІНДУСТРІАЛЬНОМУ ЕТАПІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Предметом дослідження є міграційна історія українців на доіндустріальному етапі суспільного розвитку. Метою статті є історико-економічний аналіз міграційних тенденцій та виявлення географічних векторів перших міграційних потоків на українських землях, а також інституційних чинників та соціально-економічних наслідків поширення міграційних настроїв серед населення у зазначений період. Результатом дослідження є виокремлення особливостей перших міграційних потоків на українських теренах, класифікація міграцій згідно причин їхнього виникнення, виявлення напрямків переселення українців, а також наслідків еміграції українців.

Виявлено, що трудовій міграції українців передувала політична міграція, що пов'язана з регулярними нападами татарів та турків, розпадом Київської Русі, втратою національної державності, колонізацією українських земель іноземними державами. Незважаючи на низку негативних наслідків, український народ отримав і економічні вигоди, і якісний поступ у державотворенні. Водночас трудова міграція призвела до незворотних втрат економічно активного працездатного населення, передусім селянства, що становило найбільшу частку серед українських емігрантів. Основні чинники, що сприяли трудовій міграції населення з різних частин українських етнічних земель, були однакові: інституційні (відміна кріпосництва), демографічні (зниження рівня смертності населення за умови збереження високої народжуваності), соціально-економічні (малоземелля українських селян, масове зубожіння та низький рівень життя), інноваційно-інфраструктурні (розвиток новітніх засобів сполучення та великі географічні відкриття), заохочення до переселення з боку інших держав. Однак напрямок

міграційних потоків був різновекторним: українці, що перебували під Австро-Угорщиною (Галичина, Північна Буковина та Закарпатська Україна) були охоплені міжконтинентальною міграцією (США, Канада, Бразилія та Аргентина), натомість селяни Лівобережної та Центральної України мігрували на Кавказ та Далекий Схід.

Ключові слова: еміграція, емігранти, міграційні потоки, міграційні тенденції, міграційні процеси.

Didkivska L.

MIGRATION OF UKRAINIANS AT THE PRE-INDUSTRIAL STAGE OF SOCIAL DEVELOPMENT

The subject of the research is the migration history of Ukrainians at the pre-industrial stage of social development. The purpose of the article is the historical and economic analysis of migration trends and the identification of geographical vectors of the first migration flows on Ukrainian lands and the institutional factors and socioeconomic consequences of the spread of migration sentiment among the population during the period. The result of the study is the identification of features of the first migration flows in the Ukrainian territory, the classification of migration according to its causes, the identification of directions of the resettlement of Ukrainians and the consequences of emigration of Ukrainians.

It was revealed that the labour migration of Ukrainians was preceded by political migration related to the regular attacks of Tatars and Turks, the fall of Kievan Rus, the loss of national statehood, the colonization of Ukrainian lands by foreign states. In spite of a number of negative consequences, the Ukrainian people received both economic benefits and qualitative progress in state-building. At the same time, labour migration led to the irreversible loss of the economically active working population, above all the peasantry, who were the most important group among Ukrainian emigrants. The main factors contributing to the labour migration of Ukrainians were similar: institutional (abolition of serfdom), demographic (reduction of mortality rate, while maintaining high fertility), socio-economic (low-income Ukrainian peasants, mass impoverishment and low standards of living), innovative infrastructure (development of the newest means of communication and large geographical discoveries) that encouraged inter-country resettlement. However, the vector of migratory flows of Ukrainians was rather diverse: Ukrainians under Austro-Hungary (Galicia, Northern Bukovina and Transcarpathian Ukraine) were covered by intercontinental migration (USA, Canada, Brazil and

Argentina), while the peasants of the Left Bank and Central Ukraine migrated to the Northern Caucasus and the Far East.

Keywords: *emigration, emigrants, migration flows, migration tendencies, migration processes.*

Постановка проблеми. Еміграція українців на сучасному етапі розвитку набуває загрозливих масштабів і викликає низку негативних наслідків, зокрема таких: поглиблюється демографічна криза, посилюється фіскальне навантаження на працездатне населення та погіршується якість соціальних програм, зростає дефіцит кваліфікованих кадрів і фахівців робочих спеціальностей на ринку праці, збільшуються втрати перспективної здібної молоді, звужуються можливості щодо сталого економічного розвитку країни тощо. Усе це викликає неабиякий резонанс у суспільстві, поширення панічних настроїв та бажання відшукати універсальний рецепт призупинення цього процесу. Однак масові переселення українців мають давню історію та не є новим явищем. Тому, на наш погляд, історико-економічне дослідження джерел, причин та наслідків міграції може дати усвідомлення об'єктивності цього процесу в певних політико-економічних умовах та більш глибокого осмислення його сутності, а також орієнтири для розроблення практичних рекомендацій щодо скорочення масштабів переселення українців в теперішніх умовах і використання позитивних ефектів міграції як світового тренду сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У центрі уваги вітчизняних вчених-економістів передусім нагальні проблеми еміграції українців. Так, З. Бараник, О. Жилінська, Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Мирончук, О. Позняк, М. Романюк, Є. Стадний та ін. значну увагу приділяють виявленню причин еміграції наших співвітчизників сьогодні, прогнозуванню ризиків втрати людського капіталу для України, пошуку шляхів його збереження та примноження. Історико-економічні тенденції міграційних потоків українців досліджуються лише епізодично, причому переважно в роки незалежності, без урахування та аналізу довготривалих трендів та закономірностей.

Метою статті є історико-економічний аналіз міграційних тенденцій та виявлення напрямків переселення українців на доіндустріальному етапі суспільного розвитку, а також причин та наслідків поширення міграційних настроїв серед населення на українських землях у той період.

Виклад основного змісту дослідження. Перші міграційні потоки на українських землях формувалися під впливом політичних чинників. Так, з другої половини XIII ст. значна частина українців змушена була мігрувати на північ та на захід, зокрема на території сьогodнішньої Білорусії та Литви, оскільки південноукраїнські степи перманентно піддавалися агресії спочатку татарських орд, а згодом і Османської імперії. Насамперед серед емігрантів переважали багатші верстви населення, яким було що втрачати через набіги кочівників та загрозу спустошення краю, стягнення данини татарами [1, с. 458]. З кінця XV ст. напади стали регулярними, що завдавало значних збитків господарству українських земель внаслідок пограбувань та втрати працездатного населення. Південноукраїнські землі були спустошені, залишилася незначна кількість укріплених містечок, де осіли селяни. Натомість активувалася господарська діяльність на територіях, віддалених від степів. Наприклад, на Волині та Поліссі на межі XV–XVI ст. суттєво зросла площа орних земель, розвивалися промисли, пов'язані з сільським господарством [2, с. 48]. Тому кримські татари розширили географію рейдів на українській території: Київська земля, Волинь, Поділля, навіть Галичина. Під час нападу 1505 р. лише на Волині було взято в полон близько 100 тис. осіб [3, с. 167]. Внаслідок експансії азійських народів погіршилося економічне становище українців, послабилися зовнішньоекономічні зв'язки держави, адже її було усунуто з історичної посередницької ролі у міжнародній торгівлі між Сходом і Заходом.

Таким чином, політична та економічна ситуація на українських землях у той період склалася вкрай несприятливо для мешканців, що зумовлено не лише дезорганізацією господарських відносин внаслідок панування Золотої Орди, а й внутрішніми чварами князів, розпадом Київської Русі. Послабленням соціально-економічного становища українців та політичною нестабільністю в країні скористалися сусідні держави, внаслідок чого було втрачено державність і включено українські землі у політичну систему країн-завойовників. Так, західно- та північноукраїнські землі були приєднані до Великого князівства Литовського та Королівства Польського, Закарпаття захопила Угорщина, а Буковину – Молдова. Водночас колонізаторська політика згаданих країн, передусім національне та соціально-економічне гноблення українців, сприяли посиленню міграційних процесів. Зокрема суттєво збільшилися міграційні потоки у зв'язку з утворенням Речі Посполитої

(1569), оскільки король щедро роздавав завойовані українські землі разом з селянами польської шляхти та й вони самі скуповували землю, нещадно утискаючи селян економічно (позбавляли селян власності, збільшували розмір панщини та норми інших феодальних повинностей, податків) та релігійно (дискримінація православних та насадження католицизму). Антиселянська експансія була ключовою в політиці й інших держав-колонізаторів, які націлювалися на збагачення феодалів-іноземців, позбавлення українських селян земельної власності та збільшення феодальної повинності, а також зростання податків держави.

Так, зростаючий гніт польської шляхти змусив селян повторно освоювати південноукраїнські родючі степи, до них приєднувалися міщани та священики, що рятувалися від католицького тиску, і, навіть, збіднілі та безземельні шляхтичі. Господарське освоєння цих земель супроводжувалося появою сіл, містечок і міст з фортифікаційними спорудами. Відповідні міграційні тенденції були вигідні й польській владі, насамперед з військово-політичної точки зору, оскільки так зване «дикє поле» ставало буферною зоною, своєрідним захисним щитом від татар. Більше того, згодом польські феодали брали під контроль уже загосподарені українцями сільськогосподарські угіддя.

Постійна військова загроза на територіях, де оселялися українські мігранти, змушувала феодалів на перших порах вдаватися до обмеження форм експлуатації селян (тимчасове звільнення від податків і феодальних повинностей) та надання їм свободи вибору у веденні господарства, що сприяло розвитку підприємливості серед селян, формуванню селянина-господаря зокрема та класу вільного селянства загалом. Передусім розвивалося скотарство та промисли, лише згодом, коли послабилася загроза нападу кочівників, почали збільшуватися площі, відведені для землеробства. Неабиякий вплив на економічний розвиток цих земель мали священики та ченці, які втративши державну підтримку, розбудовували монастирі, збільшували землеволодіння, займалися ремісництвом, землеробством, бджільництвом, рибальством та іншими промислами для забезпечення власних потреб та для постачання товарів на внутрішній ринок.

Покращення економічного становища переселенців вабило колонізаторів розширювати території впливу. Однак, відчувши смак свободи, українці вже не уявляли життя під національним та економічним гнітом, тому втікали у пониззя Дніпра. Водночас

регулярні набіги татар стимулювали населення шукати шляхи захисту, внаслідок чого виникло козацтво як військова сила з центром у Запорізькій Січі (друга половина XVI ст.). Саме серед козаків зародилася національна еліта, що заохочувала українців до національно-визвольної боротьби, відновлення української державності та консолідації нації, з'явилися вільні селяни, що сприяли економічному розвитку українських земель та формуванню ринкових відносин [4, с. 74]. Основними видами господарської діяльності запорожців було скотарство (конярство, розведення великої рогатої худоби, вівчарство), а також землеробство, промисли (рибальство, мисливство, птахоловля, бортництво) та ремісництво. Особливою була роль торговельної діяльності козаків, які стабілізували безпеку купецьких шляхів Східної Європи, формували етику довіри в торговельних стосунках та стали надійним партнером у торговельних відносинах Сходу та Заходу. На Січі вагому роль відігравали підприємці: власники рибних та мисливських промислів, багаті скотарі й торговці, а з розвитком землеробства та інших галузей сільського господарства – власники великих зимівників, водяних млинів, чумацьких валок. Достатньо потужно був представлений і клас дрібних власників. Кріпосництво на Запорізькій Січі замінила наймана праця, яку виконували незаможні селяни. Все це сприяло розширенню меж запорізької території, збільшенню населення, розвитку промислів і торгівлі. Таким чином, міграційні потоки українців, пов'язані з господарським освоєнням південно-східних степів, стали могутнім рушієм економічного, демографічного, етнокультурного та національного розвитку.

Водночас українські землі стали об'єктом геополітичних інтересів Московії, що у XVII ст. під охороною гарнізонів військових укріплень колонізувала вільні землі Слобідської України. У другій половині XVII ст. поміщиками Слобожанщини були здебільшого росіяни, а їх «підданими» – люди з «новоприхожих черкас» [5, с. 89]. Серед перших російських переселенців в Україні були і старообрядці, що рятувалися від репресій спочатку на землях Чернігівщини з 60-х років XVII ст., а згодом оселилися на землях Південної, Правобережної України, Бессарабії та Північної Буковини.

У подальшому конфлікт інтересів Російської імперії та України спричинив наступний етап політичної міграції. Так, на початку XVIII ст. внаслідок поразки у Полтавській битві шведської армії

Карла XII у союзі з гетьманом І. Мазепою, відбулася так звана «мазепинська міграція». Після переходу на бік шведів гетьмана та частини запорозької старшини й козаків, Петро I звинуватив усе запорозьке козацтво в зраді. За наказом царського уряду Запорізьку Січ було зруйновано (1709). Разом з гетьманом змушені були емігрувати до Туреччини, Польщі, Франції та Швеції 3 тис. козаків і значна частина козацької старшини. Серед них А. Войнаровський, Г. Герцик, І. Ломиковський, І. Мирович, Ф. Мирович, П. Орлик, Г. Орлик та багато інших. Однак і в еміграції вони не полишали спроб відродити українську державу, зосередившись на антиросійській політичній діяльності та намагаючись створити антиросійську коаліцію. Таким чином, Україна незворотно втратила значну частину національної еліти.

Натомість в Україні Петро I дозволив конфіскацію маєтків мазепинської старшини та інших українських політичних мігрантів. Зосередження земельної власності у російської знаті призвело до того, що гетьманові Д. Апостолу довелося легалізувати нав'язані Московією «Рішительні пункти» (1728), згідно яких росіянам офіційно було дозволено купувати землі в Україні [6]. Наприкінці XVIII ст. у козацькій Україні проживало 175 тис. росіян, що становило 5,2% усього населення [7, с. 45]. Саме ці люди в подальшому були надійною опорою імперської політики в цій частині України.

Крім того, поразка у Полтавській битві стала передумовою посилення примусового переселення мешканців Східної України в північні райони Російської імперії для будівництва господарських, військово-стратегічних об'єктів, розбудови м. Санкт-Петербург, а також участі у військових операціях Російської імперії. Зокрема масштабними були вивезення козаків у 1716 р. на вимогу царського уряду на будівництво каналу між Волгою і Доном (10 тис. українських козаків під проводом генерального хорунжого І. Сулими [8, с. 165]). З 1721 р. гетьману І. Скоропадському було наказано висилати на будівництво Ладозького каналу по 10 тис. козаків, не враховуючи допоміжний персонал (візники, кухарі та інші). Лише у 1723 р. квоту було зменшено вдвоє [9, с. 4] тільки через те, що з 1722 р. Російська імперія розпочала мілітарну авантюру щодо завоювання шляху до Індії, примусово залучаючи до військових походів українських козаків. Питома вага козаків серед будівничих Ладозького каналу спочатку складала 50%, а надалі зменшилась до 25% [9, с. 10]. Крім того, напередодні

впровадження Першої Малоросійської колегії з України було вислано понад 20 тис. козаків на Каспійське море до р. Сулак для будівництва фортеці Св. Хреста [10, с. 398].

Вільні запорожці не могли змиритися з таким ставленням до них, тому тривалий час докладали зусиль для відновлення Січі. Коли у 1734 р. козаки заснували Нову Січ, вона швидко заселялася селянами-утікачами з Польщі та Російської імперії. Крім військової служби, вони займалися тваринництвом, риболовцями та мисливськими промислами. Тут вони отримували землю, мали змогу працювати на ній, сплачуючи податки до скарбниці Січі. Досить розвиненою була торгівля: з Туреччиною морем, з Кримом і Польщею – суходолом. З півдня ввозили сіль, рибу, вина, шовкові тканини тощо, а з України вивозили хліб, горілку, хутро, масло, залізо, полотно тощо [4, с. 278]. Незважаючи на економічне піднесення, руйнація Нової Січі російськими військами за наказом Катерини II (1775) спричинила нову хвилю політичної еміграції до Туреччини (близько 5 тис. козаків). Саме вони з дозволу султана заснували Задунайську Січ, яка приваблювала українську молодь ще десятки років.

Соціально-економічна еміграція українців у той період ще не набула масового характеру, однак у першій половині XVIII ст. уже з'явилися перші трудові мігранти із південно-східної Пряшівщини та інших західноукраїнських земель на території Австрії, у провінціях Бачки та Банату. Саме там австрійський уряд надав переселенцям вільні землі, де вони заснували перші українські поселення [11, с. 631]. Крім того, українці шукали кращої долі і в Угорщині, Словаччині, Сербії та Румунії. Однак масовою трудова еміграція українців стала лише в другій половині XIX ст. через складні економічні умови (аграрне перенаселення, хронічне малоземелля в умовах юридичного звільнення селян від кріпосництва, високі податки, правова дискримінація, масове зубожіння та низький рівень життя, висока смертність тощо), які штовхала їх навіть до міжконтинентальної міграції, перша хвиля якої тривала з 60-х років XIX ст. до початку XX ст. та охопила українців Галичини, Північної Буковини та Закарпатської України (українські землі Австро-Угорщини).

Перші трудові емігранти з'явилися у Північній Америці у період американської індустріалізації, вони осідали на території штатів Коннектикут, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Огайо, Пенсільванія. Наприклад, відомо, що у 1877 р. українські переселенці із Закар-

паття прибули до США та наймалися на вугільні шахти. До цього їх заохочували агенти однієї з вугільних компаній у штаті Пенсільванія [12]. Згодом почали мігрувати й українці Галичини, Лемківщини, Буковини з метою отримати роботу на вугільних шахтах та металургійних заводах, у ткацькій та швейній промисловості. Переселенці були активно задіяні у будівництві, прокладанні залізниць та шляхів, видобутку золота, срібла, олова. Умови праці робітників були жахливими, їх ошукували при нормуванні та оплаті праці, техніка безпеки не дотримувалася, внаслідок чого частими були аварії, травматизм або загибель працівників. Яскраво вираженою була дискримінація працівників-іммігрантів. Якщо американські робітники отримували 4–4,5 долари за 9-годинний робочий день, то українці мали 1,2–2,5 долари за свою каторжну працю [13, с. 25].

Найчисельнішою групою серед емігрантів були передусім селяни, причому найбідніші (у 1909 р. становили 51,4% від усіх емігрантів, що виїжджали з Галичини із мізерною сумою, близько 11 доларів [14, с. 18]). Вони були готові до будь-якої роботи, але найбільше прагнули одержати земельну ділянку для сільськогосподарського обробітку – гомстед (земельна ділянка, що надавалася з державних земельних фондів на пільгових умовах у США та Канаді тим, хто бажав вести фермерське господарство). Тому наприкінці XIX ст. значною за кількістю була і українська іммігрантська громада Канади, що почала формуватися з 1890-х років на землях провінцій Альберта, Манітоба, Саскачеван та ін. Переважну більшість становили галицькі та буковинські українці, які осідали в безлюдній частині Західної Канади, де й одержували гомстеди. Іммігранти-сусіди по гомстедах будували свої житла, утворювали поселення з церквою, школою, поштою тощо. Так виникли українські селища. Як і українці-першопоселенці у США, їхні земляки в Канаді одне з перших своїх селищ назвали Україною. У новозбудованих селищах українські іммігранти зберігали національні традиції – і в особливостях будівництва житла, і в декоративно-ужитковому мистецтві (меблі, посуд, одяг).

Крім того, значна частка підавстрійських українців мігрувала до Латинської Америки, де вони займалися переважно сільським господарством, у тому числі виробництвом кави. Зокрема вони переїздили до Бразилії (штати Парана, Санта-Катарина, Ріу-Гранді-ду-Сул, Сан-Паулу у середині 1890-х років та в 1908–1910 рр.) та Аргентини (провінції Місьйонес та Буенос-Айрес).

Загалом за своєю формою міжконтинентальна міграція українців була переважно постійною (незворотною) переселенською еміграцією. Однак мала місце серед українців і сезонна заробітчанська еміграція зі Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до Великої Британії, Данії, Німеччини, Португалії, Румунії, Франції, Швеції, Швейцарії та інших європейських країн. Українці-заробітчани працювали як у сільському господарстві, так і на заводах, фабриках та копальнях.

Загалом трансатлантична еміграція українського населення становила частину світового міграційного процесу, що особливо активізувався на зламі XIX–XX ст. і став можливим завдяки великим географічним відкриттям та прискоренню технічного прогресу. Крім того, вагому роль відіграла заохочувальна до переселення діяльність еміграційних агентів пароплавних та промислових компаній, які поширювали листівки, змальовуючи принадли умови переїзду та поселення на нових землях, обіцяли селянам можливість безкоштовного отримання землі, добру платню у промисловому та сільськогосподарському виробництві. Агенти компаній конкурували між собою, адже були зацікавлені у збільшенні кількості емігрантів, бо отримували за кожного завербованого гроші (5 доларів за дорослого і 2 долари за дитину). При цьому умови перевезення через океан більшості західноукраїнських селян були вкрай неприпустимі. Однак злиденні умови проживання на українських землях буквально не залишали вибору українцям, тому упродовж 1890–1910 рр. лише з Галичини емігрувало 212 тис. осіб (7% українського населення) [15, с. 39], а Закарпаття у 1871–1900 рр. залишили 170 тис. переселенців. Упродовж першого десятиріччя XX ст. з Буковини до США виїхало понад 34 тис. емігрантів [14, с. 24]. У 1909 р. у США налічувалося вже близько 470 тис. українців [16, с. 114]. На нових місцях українські емігранти опинялись в економічно тяжких і незвичних умовах, пристосування до яких потребувало часу та неймовірних зусиль [17, с. 167]. Перша хвиля трансатлантичної трудової еміграції із західноукраїнських земель сягнула найвищої інтенсивності напередодні Першої світової війни. За масштабами вона переважала всі наступні хвилі української еміграції. Її наслідком стала поява на Американському континенті значної української діаспори, що є потужним лоббі національних інтересів у світі [18, с. 78]. Однак український народ втратив вагому частку економічно активного та національно свідомого населення.

Чутки про казкові можливості для українців за океаном дійшли й до тих українських земель, що входили до складу Російської імперії. Однією з перших була група емігрантів із Київської губернії, що прибула до США у 1892 р., однак масовою трансатлантична еміграція з підросійської України не стала [16, с. 170]. Як засвідчує статистична інформація 1905 р., із загальної кількості українців, що мігрували до США, 97% походили з українських земель, що належали Австро-Угорщині [14, с. 40]. За даними імміграційної комісії конгресу США упродовж 1899–1910 рр. до США з Російської імперії прибули лише 1034 українці [19, с. 134]. Натомість у другій половині XIX ст. набув інтенсивності переселенський рух українців, що були підданими Російської імперії, на Північний Кавказ та Поволжя, а також до Казахстану та Середньої Азії. Злидні штовхали українських селян йти у чужі далекі краї у пошуках кращих умов життя навіть пішки, незважаючи на те, що багато переселенців гинуло в дорозі. Значний вплив на міграційні настрої селян мали й міфічні обіцянки царського уряду, який мотивував до прискореного заселення Сибіру та Далекого Сходу, нещодавно включених до складу Російської імперії, з метою посилення обороноздатності країни на тихоокеанському узбережжі та забезпечення самодостатності цього регіону. Підтвердженням цього є створення у 1882 р. у Владивостоці Південно-Уссурійського переселенського управління Міністерства внутрішніх справ на чолі з Ф. Буссе, серед функцій якого було виявлення придатних для заселення земель, розподіл їх серед переселенців, улаштування побуту новоприбулих громадян, постачання сільськогосподарського реманенту для них, видача кредитів та контроль за їх поверненням тощо.

Крім того, центральною владою була підтримана ініціатива губернатора Приморської губернії генерала П. Унтерберґера про безкоштовний перевіз поселенців пароплавами «Доброфлоту» з Одеси до Владивостоку та відведення їм земель для сільськогосподарського господарювання, надання будівельних матеріалів, сільськогосподарських інструментів та ін. [20, с. 32–33]. Однак у зв'язку з посиленням ажіотажу щодо переселення українських селян з 1886 р. перевезення за державний кошт були припинені [20, с. 57]. Іммігранти лише отримували 100-десятинний земельний наділ на сім'ю та допомогу щодо закупівлі сільськогосподарського реманенту. Більше того, бажаючі відправитися на Далекий схід повинні були внести 600 руб., необхідних для облашту-

вання на новому місці та утримання сім'ї до нового урожаю. Такі умови стимулювали значний притік емігрантів, які були самодостатніми і ефективними, на жаль, для розбудови чужого краю [21, с. 41].

Відомий український вчений О. Мицюк описував ту місцевість так: «Багацько в їй країн пустинних совсім, або мало придатних для хліборобства, але є одна, яка з давних давен була влюблена нашим народом і якій він дав своє ім'я, перехрестивши на «Зелений Клин». Країна та – Усурійська» [22, с. 4]. Згодом район заселення та компактного проживання українців збільшився: «простір Зеленого Клину такий: вся Амурська область має 449 500 кв. км та Українсько-приморський Край (чотири округи) – 559 500 кв. км, а разом 1 008 000 кв. км» [23, с. 2]. Втім завдяки важкій праці наших співвітчизників значні ділянки лісів було викорчовано та цілнинні землі введено у сільськогосподарський обіг. Селяни самотужки осушували болота та освоювали землі під хліборобство. У 1883–1896 рр. їх налічувалося близько 68 600 осіб, більшість яких були з України [24]. Серед перших мігрантів переважали вихідці з Чернігівщини (75,2% українських переселенців), а в 1896–1899 рр. більшість становили переселенці з Київщини. В 1900–1910 рр. досить значною була частка селян-переселенців з Полтавщини (25,48%). Таким чином, розширювалася географія вививання працелюбного, схильного до підприємницького ризику, економічно активного населення з Лівобережної України.

Завдяки будівництву Транссибірської залізниці було спрощено переміщення українців, виділено їм додаткові землі, тим самим посилено їх міграційні настрої. Вони оселялися переважно вздовж цієї магістралі та засновували селища з українськими назвами: Катеринославка, Звенигородка, Чернігівка, Харківка, Прилуки та інші. Разом з переселенцями у той край прийшли і нововведення: невідомі місцевому населенню нові способи обробки ґрунтів, нові для них сільськогосподарські культури (картопля, морква, цукрові буряки, огірки, капуста та інші), бджільництво (з 1914 р. мед із Далекого Сходу йшов на експорт). Після кількох років непосильної праці на родючих землях Зеленого Клину українські селяни мали відносно високий рівень добробуту. Крім хліборобства, вони займалися, зокрема взимку, рибальством та мисливством. Крім того, наймалися залізничниками, військовими, моряками, вчителями тощо [24]. Українські поселенці практич-

но були піонерами економічної та культурної розбудови Сибіру та Далекого Сходу.

Висновки. Перші міграційні потоки на українських теренах на доіндустріальному етапі суспільного розвитку були спричинені насамперед політичними та лише згодом соціально-економічними та релігійними чинниками. Тому їх можна класифікувати таким чином: політичні (еміграція українців внаслідок нападу татар та турків, мазепинська еміграція, еміграція населення через колоніальну експансію іноземних держав, еміграція козаків внаслідок руйнування Запорізької Січі, а згодом інших козацьких осередків, примусова еміграція українців із східноукраїнських земель до Російської імперії для будівництва господарських і військово-стратегічних об'єктів) та трудові (піонерна еміграція населення із західноукраїнських земель до Австрії, Угорщини, Словаччини, Сербії, Румунії у XVIII ст., міжконтинентальна еміграція з 60-х років XIX ст. до початку XX ст., переселенський рух українців на неосвоєні території Російської імперії, а також сезонна заробітчанська еміграція до європейських країн).

Внаслідок колонізації українських земель іноземними державами та політичної еміграції українців у відповідь на соціально-економічне, національне та релігійне гноблення країн-завойовників (Великого князівства Литовського, Польщі, Угорщини, Молдови, Московії) у XIV–XVIII ст. відчутними були втрати працездатного економічно активного населення на вітчизняних теренах, погіршилося політичне та економічне становище українців, усунуто їхню історичну посередницьку роль у міжнародній торгівлі між Сходом та Заходом. Однак згодом, всупереч обставинам, сталося економічне піднесення господарств українських земель. Зокрема формування місцевих ринків і єдиного господарського простору відбувалося саме під впливом активних процесів крос-культурної взаємодії внаслідок сприяння іноземних колоністів та загосподарення нових територій півдня України, а також Слобожанщини. Крім того, обмежені форми експлуатації селян та надання їм свободи вибору у веденні господарства на неосвоєних територіях, де оселялися переселенці, сприяли зародженню аграрного підприємництва, що стало рушієм економічного, демографічного, етнокультурного та національного розвитку.

Трудовою міграцією було охоплено насамперед селянство через складні економічні умови їх проживання на українських теренах (хронічне малоземелля в умовах формального звільнення

селян від кріпосництва, аграрне перенаселення, високі податки, масове зубожіння та низький рівень життя, висока смертність тощо). Передусім українські селяни на чужині прагнули отримати жадану для них земельну ділянку для сільськогосподарського обробітку. Однак в кращому випадку їх наділяли цілиними землями, введення яких в сільськогосподарський обіг потребувало неабияких зусиль та працелюбства, в гіршому – їх чекала каторжна праця на вугільних шахтах та металургійних заводах, будівництві та прокладанні залізниць та шляхів, видобутку золота, срібла, олова, а також жахливі умови та несправедлива дискримінація в нормуванні та оплаті праці. Активізувалася трудова еміграція українців з середини XIX ст., причому міграційний вектор переселення із західноукраїнських земель спрямовувався до США, Канади, Бразилії та Аргентини, а підросійські українці мігрували переважно до Сибіру, на Далекий Схід, в Казахстан та Середню Азію. Внаслідок цього було незворотно втрачено вагомую частку працелюбного, схильного до підприємницького ризику економічно активного населення, а єдиним визиском для українського народу є поява на Американському континенті найчисельнішої української діаспори.

1. Грушевський М.С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. Київ: Наукова думка, 1991. 541 с.
2. Чуткий А.І. Нариси з економічної історії України. Книга 2. Становлення житниці Європи (друга половина XV ст. – перша половина XVII ст.). Київ: Темпора, 2015. 368 с.
3. Літопис Рачинського. Повне зібрання руських літописів. Т. 35: Літописи білорусько-литовські. Москва: Наука, 1980. 214 с.
4. Небрат В.В. Формування національного підприємництва та зовнішньоторговельних зв'язків України (XVI–XVII ст.). *Економіка України*. 2017. № 8. С. 73–85.
5. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 222 с.
6. Кресін О.В. Рішительні пункти 1728. URL: http://www.history.org.ua/?termin=rishytelni_punkty_1728.
7. Романцов В.О. Український етнос: на одвічних землях. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 2004. 200 с.
8. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Том II (від половини XVII століття). Київ: Глобус, 1992. 349 с.

9. Родакова Е. Українські козаки на Ладозьськiм каналі. Записки Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Львів, 1896. Кн. IV. С. 1–20.
10. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ: Репринтне відтворення видання 1913 року. 1990. 524 с.
11. Кубійович В., Маркус В. Еміграція. *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина. Т. 2. Париж - Нью-Йорк, 1957. С. 629–637.
12. Кухаренко Р. Українці в США. Міграція, 23 грудня 2015. URL: <http://migraciya.com.ua/news/ukrainian-abroad/ua-ukrainians-in-theusa>.
13. Корольов В. Українці в Америці. Київ: Просвіта, 1909. 109 с.
14. Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція в США та Канаді (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. 199 с.
15. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. 188 с.
16. Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єдинених Державах Америки. Львів, 1914. 494 с.
17. Кудласевич О.М. Перша розвідка з історії української трудової міграції до США: погляд з позицій сьогодення. *Історія народно-го господарства та економічної думки України*. 2018. Вип. 51. С. 164–175.
18. Дідківська Л.В. Академік А.М. Шлепаков – дослідник української міграції. Роль економічної науки у суспільному розвитку: До 100-річчя НАН України: матеріали круглого столу (Київ, 22 листопада 2018 р.). К., 2018. С. 78–80. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/8.pdf>.
19. Balch E. Our Slavic Fellow Citizens. New York, 1910. 536 p.
20. Буссе Ф.Ф. Переселение крестьян морем в Южно-Уссурийский край в 1883–1893 годах. Санкт-Петербург: Обществ. польза, 1898. 165 с.
21. Осипов Ю.Н. Крестьяне-старожилы Дальнего Востока России 1855–1917 гг. Хабаровск: Хабаров. краев. краевед. музей им. Н.И. Гродекова, 2008. 68 с.
22. Мицюк О. Про переселення на Далекий Схід. Київ, 1913. 129 с.
23. Шимонович І. Зелений Клин – Нова Україна. Львів, 1924. 32 с.
24. Кубійович В. Зелений Клин. *Енциклопедія українознавства*. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii058.htm>.

References

1. Grushevskiy, M.S. (1991). An outline of the history of Kyiv land from the death of Yaroslav to the end of the fourteenth century. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Chutkyi, A.I. (2015). Essays on the Economic History of Ukraine. Book 2. Formation of the breadbasket of Europe (second half of XV century – first half of XVIII century). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
3. Chronicle of Rachinsky. (1980). Complete collection of Russian chronicles. Vol. 35: Belarusian-Lithuanian Chronicles. Moskva: Nauka [in Ukrainian].
4. Nebrat, V.V. (2017). Formation of national entrepreneurship and foreign trade relations of Ukraine (XVI-XVII centuries). *Ekonomika Ukrainy – Economic of Ukraine*, 8, 73-85 [in Ukrainian].
5. Gurzhii, O. (1996). The Ukrainian Cossack State in the Second Half of the 17th-18th Centuries: Borders, Population, Law. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
6. Kresin, O.V. Decisions 1728. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=rishytelni_punkty_1728 [in Ukrainian].
7. Romantsov, V.O. (2004). Ukrainian Ethnicity: On Ancient Lands. Kyiv: Vydavnyctvo im. O. Teligy [in Ukrainian].
8. Doroshenko, D.I. (1992). Essay on the history of Ukraine. Vol. II (from the middle of the seventeenth century). Kyiv: Globus [in Ukrainian].
9. Rodakova, E. (1896). Ukrainian Cossacks on the Ladoga Channel. Notes of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Lviv. Кн. IV, 1-20 [in Ukrainian].
10. Grushevskiy, M. (1990). Illustrated history of Ukraine. Kyiv: Repryntne vidtvorennia vydannia 1913 roku [in Ukrainian].
11. Kubiiovych, V., Markus, V. (1957). Emigration. *Encyklopedija ukrainoznavstva – Encyclopedia of Ukrainian Studies*. The dictionary part. Vol. 2. Paris - New York, 629-637 [in Ukrainian].
12. Kuharenko, R. (2015). Ukrainians in the USA. Migration, December 23, 2015. Retrieved from <http://migraciya.com.ua/news/ukrainian-abroad/ua-ukrainians-in-theusa> [in Ukrainian].
13. Korolov, V. (1909). Ukrainians in America. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
14. Shlepakov, A.M. (1960). Ukrainian Emigration to the USA and Canada (end of XIX – beginning of XX century). Kyiv: Vydavnyctvo Akademii nauk Ukrai'nskoi RSR [in Ukrainian].

15. Osechynskyi, V. (1954). Galicia is under the oppression of Austria-Hungary in the era of imperialism. Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo [in Ukrainian].
16. Bachynsky, Ju. (1914). Ukrainian Immigration in the United States of America. Lviv [in Ukrainian].
17. Kudlasevych, O.M. (2018). First Intelligence on the History of Ukrainian Labor Migration to the United States: A View from the Perspectives of Today. *Istoriia narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi' dumky Ukrainy – History of the national economy and economic thought of Ukraine*. Kyiv: DU «In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukrainy», 51, 164-175. doi: <https://doi.org/10.15407/ingedu2018.51.164> [in Ukrainian].
18. Didkivska, L.V. (2018). Academician A.M. Shlepakov is a researcher on Ukrainian migration. The role of economic science in social development: To the 100th anniversary of the NAS of Ukraine: round table materials (Kyiv, November 22, 2018). Kyiv, 78-80. Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/scc/8.pdf> [in Ukrainian].
19. Balch, E. (1910). Our Slavic Fellow Citizens. New York.
20. Busse, F.F. (1898). The resettlement of peasants by sea in the South Ussuri Territory in 1883-1893. Sankt-Peterburg: Obshhestv. pol'za [in Russian].
21. Osipov, Ju.N. (2008). Old-time peasants of the Far East of Russia 1855-1917. Habarovsk: Habarov. kraev. kraeved. muzej im. N.I. Grodekova [in Russian].
22. Mytsiuk, O. (1913). About moving to the Far East. Kyiv [in Ukrainian].
23. Shymonovych, I. (1924). Green Wedge – New Ukraine. Lviv [in Ukrainian].
24. Kubiiovych, V. Green Wedge. *Encyklopedija ukrainoznavstva – Encyclopedia of Ukrainian Studies*. Retrieved from <http://litopys.org.ua/encycl/euui058.htm> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10 травня 2019 р.